

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA`LIM VAZIRLIGI**

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV
XO`JALIGI VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI NUKUS FILIALI

«¹ èØëî 3 õ7æèèãèää à ì áí áääæ áí ò âà çî î òãõí èÿ » fakul`teti

**«¹ èØëî 3 õ7æèèãèää à ì áí áääæ áí ò, è3òèñî äèéî ò âà áóõãèèòãðèÿ
õèñaáè» kafedrasi**

“QISHLOQ XO`JALIGI IQTISODIYOTI”

o`quv fani bo`yicha

**Mavzu: QISHLOQ XO`JALIGINING MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI,
FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTI, INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR
VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH**

KURS ISHI

Bajargan:

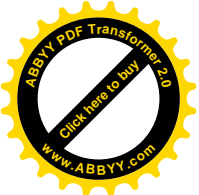
”2^v menedjment” talabasi

Nazarov A.

Qabul qilgan:

Utegenov Q.

Nukus-2016

Mavzu: QISHLOQ XO`JALIGINING MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI, FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTI, INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

I. Kirish

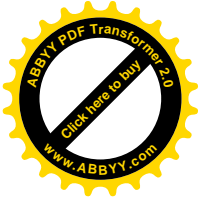
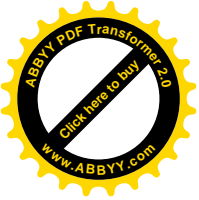
II. Asosiy bolim

1. Moddiy-texnika resurslari haqida tushuncha, ularning ahamiyati, xususiyatlari va turkumlashtirilishi
2. Fan-texnika taraqqiyoti, uning yo`nalishlari, samarali texnologiyalar
3. Bozor iqtisodi sharoitida qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirish, bunday vositalar bozori, texnika taraqqiyotini joriy etish, ulardan samarali foydalanish

III. Yakunlovchi bolim

IV. Xulosa

V. Asosiy adabiyotlar

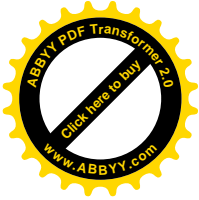

Kirish

Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari o`ziga xos bir qancha xususiyatlarga ega. Ayrim moddiy resurslar tabiat mahsuli hisoblanadi. Jumladan, er, suv, harorat, yog`ingarchilik (ular haqida er va suv resurslari masalalariga bag`ishlangan bobda batafsil to`xtalib o`tilgan). Ularning barpo etilishi hamda takror ishlab chiqarilishi ko`proq tabiatga bog`liq. Lekin qishloq xo`jaligida band bo`lgan fuqarolar o`zlarining bilimlarini, tajribalarini hamda tadbirkorligini ishga solgan, fan-texnika yutuqlaridan, ilg`or texnologiyalardan foydalangan holda bu tabiiy omillardan samarali, o`rinli foydalanishga harakat qiladilar, aksariyat hollarda yaxshi natijalarga erishadilar. Shuning uchun ham tarmoq ishlab chiqarishi tabiatga ham bog`liq.

Qishloq xo`jaligi moddiy-texnika resurslari tarkibiga chorva hayvonlari, o`simliklar, mevali daraxtlar qatnashishi tarmoqning muhim xususiyati ekanligiga alohida e`tibor berish, shuningdek, sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan moddiy-texnika vositalari, traktorlar, mashinalar, mexanizmlar, dastgohlar, kimyoviy vositalar, yoqilg`i, yonilg`i hamda yog`lovchi materiallar va boshqalarning ishtirokini ham e`tiborga olish lozim. Sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan moddiy-texnika vositalari, ma`lumki, inson mehnati natijasida yaratiladi. Ulardan foydalanish samaradorligi tarmoq ishlab chiqarishining mavsumiyligiga ham bog`liq.

Qishloq xo`jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini yaratishda yuqorida ta`kidlangan xususiyatlarni e`tiborga olish, shuningdek, ishlab chiqarishning joylashganligi hamda ixtisoslashganligiga alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga ilg`or texnologiyalarning joriy etilishini hamda texnologik jarayonlarda bajariladigan barcha ishlarni mexanizatsiyalashtirish, avtomatlashtirish imkonini yaratish lozim.

Asosiy bolim

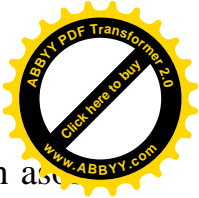
1. Moddiy-texnika resurslari haqida tushuncha, ularning ahamiyati, xususiyatlari va turkumlashtirilishi

Davlatning, aholining hamda tashqi bozorning talablarini sifatli qishloq xo`jalik mahsulotlari bilan qondirish uchun ularni etishtirishni ko`paytirish ob`ektiv zaruriyat hisoblanmoqda. Buning uchun talab etilgan miqdorda turli xildagi resurslar mavjud bo`lishi kerak. Masalan, er, suv, bino, inshootlar, mashinalar, traktorlar, o`rmon, bog`lar, chorva hayvonlari, tabiiy resurslar (yog`in, harorat) kimyoviy vositalar, mehnat resurslari. Lekin bu moddiy-texnika resurslari tarkibiga mablag`lar va boshqalar kirmaydi. Ular qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslarini tashkil etadi. Shu resurslar yordamida qishloq xo`jaligida turli xildagi ishlar, xizmatlar bajarilib, mahsulotlar etishtiriladi. Ularning sifatini, holatini yaxshilash, yangilarini yaratish maqsadida fan-texnika taraqqiyoti amalga oshiriladi. Shuning natijasida serhosil, tezpishar navlar, sermahsul chorva zotlari, har tomonlama qulay va samarali hisoblangan texnikalar, ilg`or texnologiyalar yaratildi.

Shu resurslarning qishloq xo`jalik ishlab chiqarishidagi ahamiyati nihoyatda ulkan. Chunki barcha turdagi dehqonchilik mahsulotlarini etishtirishda erdan foydalaniladi. Demak, er bo`lmasa, yuqoridagi mahsulotlarning etishtirilishi ta`minlanmaydi. Mamlakatimiz dehqonchiligi sug`orishga asoslanganligi munosabati bilan suv resurslarining ahamiyati ulkan. Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslarini iqtisodiy mazmuni, mohiyati va barpo etilishi hamda foydalanilishi bo`yicha 3-chizmadagi tartibda turkumlashtirish mumkin. Jumladan:

- I – barpo etilishi bo`yicha;
- II – ishlab chiqarishga munosabati bo`yicha;
- III – ishlab chiqarishda qatnashishiga ko`ra;
- IV – takror ishlab chiqarilishi bo`yicha.

Demak, qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari respublika xalq xo`jaligi resurslarining muhim qismi hisoblanadi. Ular mulk sifatida tarmoqning, korxonalarining iqtisodiy negizini, asosini tashkil etadi. Korxonalarining moddiy-

texnika bazasi mustahkam bo`lsa, ularda iqtisodiy jihatdan rivojlanish uchun asos mavjudligidan dalolat beradi. Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari barpo etilishi bo`yicha tabiiy va iqtisodiy resurslardan iborat. Tabiiy resurslar er, suv, o`rmon, chorva hayvonlari, issiqlik hamda yog`ingarchilik miqdoridan tashkil topadi. Ularning asosiy qismi davlat tasarrufida bo`lib, korxonalariga, fuqarolarga foydalanish uchun beriladi.

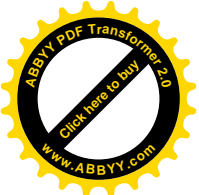
Iqtisodiy resurslar esa iqtisodiy potentsialning tarkibiy qismi bo`lib, moddiy, moliyaviy hamda mehnat resurslaridan tashkil topadi. Qishloq xo`jaligini:

- moddiy-texnika resurslariga ishlab chiqarishning moddiy vositalari: binolar, inshootlar, mashinalar, traktorlar, kombaynlar, barcha turdagi kimyoviy vositalar, o`g`itlar, urug`liklar, em-xashaklar, yoqilg`i, yog`lovchi, qurilish va boshqa materiallar kiradi.

- moliyaviy resurslariga davlat tomonidan ajratilayotgan mablag`lar, xo`jaliklarning joriy, valyuta schyotlaridagi, g`aznadagi pullari, amortizatsiya fondi, aktsiyalardan olayotgan foydalari, bank kreditlari hamda ichki va tashqi investitsiyalarini amalga oshirish natijasida olinayotgan mablag`lar, ta`sischilar va boshqa manbalardan kelib tushayotgan mablag`lar kiradi.

Ularning qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishidagi o`rni va ahamiyati juda ulkan. Chunki takror ishlab chiqarish jarayonida dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari talab darajasida etishtirilishi hamda ish va xizmatlar ko`ngildagidek bajarilishi barcha resurslarning miqdoriga hamda sifatiga bog`liq. Respublika dehqonchiligi sug`orishga asoslanganligi sababli sug`oriladigan erlar va suv resurslarining ta`siri juda katta. Tarmoqning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ishlab chiqarish jrayonlarining amalga oshirilishi asosan moliyaviy resurslar bilan bog`langan. Shunday ekan, kelajakda qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari talab darajasida barpo etilishiga alohida e`tibor berish zarur. Uni davlat, tarmoq va xo`jaliklar miqyosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari tarmoqda foydalaniladigan va foydalanilmaydiganlarga bo`linadi. Tarmoqda u yoki bu maqsadda

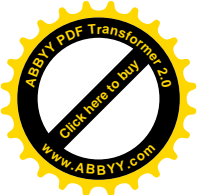
foydalanilayotganlari – foydalanilayotgan resurslarni, tarmoqda mavjud boʻlgan ayrim obʻektiv va subʻektiv sabablarga koʻra, vaqtincha foydalanilmayotganlari esa foydalanilmayotgan zahira resurslarni tashkil etadi. Foydalanilayotgan zahira resurslarga zahiradagi meliorativ erlar, ayrim suv havzalaridagi suvlar, oʻrmonzorlar kiradi.

Tarmoq korxonalarida foydalanilayotgan moddiy-texnika resurslari barcha resurslarning eng muhim qismi hisoblanadi. Ular ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga koʻra, quyidagicha guruhlariga boʻlinadi:

- ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishlatiladigan, yaʼni qatnashadigan resurslar;
- ishlab chiqarishda bilvosita qatnashadigan resurslar.

Ishlab chiqarishda bevosita ishlatiladigan resurslar yordamida turli xildagi mahsulotlar ishlab chiqariladi, ishlar va xizmatlar bajariladi. Ularga ekin ekilgan erlar, yaylov va pichanzorlar, ekinlarni sugʻorish uchun sarflanayotgan suvlar, mashina, er haydayotgan, ekinlarga ishlov berayotgan traktorlar, kombayn, mahsulotni koʻpaytirish uchun sarflanayotgan kimyoviy vositalar, oʻgʻitlar, hayvonlarga berilayotgan em-xashaklar, chorva hayvonlari, mevali daraxtlar va boshqalar kiradi. Shular yordamida koʻproq, yaxshiroq mahsulot etishtirish taʼminlanadi. Korxonalarining ombor, idora binolari, ayrim inshootlari, texnikalari, aloqa vositalari, kompʻyuterlari ishlab chiqarish jarayonida bilvosita qatnashadilar. Ularni mahsulot etishtirishga aloqasi cheklangan.

Moddiy-texnika resurslarining mahsulot etishtirishda, qishloq xoʻjaligini rivojlantirishda ahamiyati ulkan. Shuning uchun ularni yaratish, barpo etish, takror ishlab chiqarish zarur. Shu bilan birga ular mehnatning xarakterini oʻzgartirib, unumdorligi yuksalishini taʼminlaydi. Masalan, xoʻjalikning moddiy-texnika bazasi qanchalik mustahkam (u zamonaviy mashinalar, traktorlar, kombaynlar, stanoklar bilan taʼminlangan boʻlsa), barcha ishlar shu texnika vositalari yordamida bajarilishi taʼminlanadi. Mehnatning industrilashganligini koʻrsatuvchi bunday sharoit natijasida qoʻl kuchi bilan bajariladigan ishlar kamayadi. Bu

mehnatning xarakteri o`zgarayotganligidan dalolat beradi, ayni paytda ishchilarning xizmatchilarning bilimi, malakasi oshirilishi talab etadi.

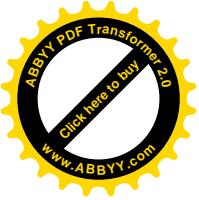
Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari o`ziga xos bir qancha xususiyatlarga ega. Ayrim moddiy resurslar tabiat mahsuli hisoblanadi. Jumladan, er, suv, harorat, yog`ingarchilik (ular haqida er va suv resurslari masalalariga bag`ishlangan bobda batafsil to`xtalib o`tilgan). Ularning barpo etilishi hamda takror ishlab chiqarilishi ko`proq tabiatga bog`liq. Lekin qishloq xo`jaligida band bo`lgan fuqarolar o`zlarining bilimlarini, tajribalarini hamda tadbirkorligini ishga solgan, fan-texnika yutuqlaridan, ilg`or texnologiyalardan foydalangan holda bu tabiiy omillardan samarali, o`rinli foydalanishga harakat qiladilar, aksariyat hollarda yaxshi natijalarga erishadilar. Shuning uchun ham tarmoq ishlab chiqarishi tabiatga ham bog`liq.

Qishloq xo`jaligi moddiy-texnika resurslari tarkibiga chorva hayvonlari, o`simliklar, mevali daraxtlar qatnashishi tarmoqning muhim xususiyati ekanligiga alohida e`tibor berish, shuningdek, sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan moddiy-texnika vositalari, traktorlar, mashinalar, mexanizmlar, dastgohlar, kimyoviy vositalar, yoqilg`i, yonilg`i hamda yog`lovchi materiallar va boshqalarning ishtirokini ham e`tiborga olish lozim. Sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan moddiy-texnika vositalari, ma`lumki, inson mehnati natijasida yaratiladi. Ulardan foydalanish samaradorligi tarmoq ishlab chiqarishining mavsumiylikiga ham bog`liq.

Qishloq xo`jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini yaratishda yuqorida ta`kidlangan xususiyatlarni e`tiborga olish, shuningdek, ishlab chiqarishning joylashganligi hamda ixtisoslashganligiga alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga ilg`or texnologiyalarning joriy etilishini hamda texnologik jarayonlarda bajariladigan barcha ishlarni mexanizatsiyalashtirish, avtomatlashtirish imkonini yaratish lozim.

Yuqoridagi talablarga javob beradigan moddiy-texnika resurslari asosan quyidagi manbalar hisobiga barpo etiladi:

– korxonaning mablag`lari;

– chetdan jalb etiladigan mablag`lar.

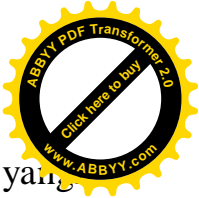
Birinчисiga korxonalarining mahsulot sotish, ish va xizmatlar bajarish natijasida olayotgan pul daromadlari, taqsimlanmagan foydadan ajratilayotgan mablag`, amortizatsiya fondidan ajratilayotgan mablag`, amortizatsiya fondi hisoblangan mablag`, foydalanilmayotgan ayrim ishlab chiqarish vositalarini sotishdan, ijaraga berilayotgan vositalardan foydalanish natijasida va boshqa manbalardan olingan mablag`lar kiradi. Bunda xo`jaliklarning aktsiyalar chiqarib sotishdan olayotgan pul daromadlari ham muhim manba hisoblanadi. Lekin bu masala respublika qishloq xo`jaligida hozircha hal etilgani yo`q. Juda muhim bo`lgan bu masalani kelajakda, albatta, hal etish zarur.

Ikkinчисiga irrigatsiya-melioratsiyaga, ekologiyaga hamda ijtimoiy sohalarga davlat byudjetidan ajratilayotgan mablag`lar, davlat ehtiyojlari uchun sotib olinayotgan mahsulotlarga davlat hisobidan ajratiladigan transh mablag`lari, tijorat institutlarining kredit mablag`lari, turli manbalardan jalb etilayotgan investitsiyalar, homiylarning, hamkorlarning mablag`lari va boshqa manbalardan jalb etiladigan mablag`lar kiradi. Bu mablag`lar hisobiga qishloq xo`jalik korxonalarini moddiy-texnika vositalarini ularni ishlab chiqaruvchilarning bevosita o`zlaridan yoki birjalardan, ko`rgazmalardan, auktsionlardan shartnomalar asosida sotib olib, moddiy-texnika bazalarini mustahkamlashlari, ayrim hollarda foydalanish uchun ijaraga olishlari mumkin. Shunday tartibda shakllantirilgan moddiy-texnika resurslaridan xo`jaliklar yil mobaynida to`liq va samarali foydalanishsa, barcha turdagi tadbirlarni vaqtida, sifatli amalga oshirishlari aniq.

2. Fan-texnika taraqqiyoti, uning yo`nalishlari, samarali texnologiyalar

Qishloq xo`jaligini ustuvor darajada rivojlantirish uchun uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash kerak. Tarmoqning moddiy-texnika resurslari shakllantirilishi, rivojlantirilishi, ulardan samarali foydalanish masalalari fan-texnika taraqqiyotiga va uning darajasiga bevosita bog`liq. Fan-texnika taraqqiyoti deganda, qishloq xo`jaligi bilan bog`liq bo`lgan barcha fanlarning rivojlanishi,

taraqqiy topishi, bilimli, malakali kadrlar tayyorlanishi natijasida samarali yangi texnikalar yaratilishi, mavjudlari esa takomillashtirilishini nazarda tutish lozim. Bu o`rinda ta`kidlash kerakki, fan rivojlanishi natijasida shu davrgacha bo`lmagan mutlaqo yangi fan – «Moddiy-texnika resurslari» ham yaratilishi mumkin. Bu jarayon fan-texnika inqilobidan dalolat beradi. Demak, fan-texnika taraqqiyoti inqilobi - intellektual ong rivojlanishining mahsulidir. Buning uchun intellektuallarni tayyorlaydigan ta`lim, ixtirochilik tizimini yangi bosqichga ko`tarish taqazo etiladi. Ular qishloq xo`jaligi uchun zarur bo`lgan qulay va samarali mashina, traktor, mexanizm, uskunalar yaratilishini, mavjudlari takomillashtirilishini, serhosil, tezpishar ekin navlari, sermahsul chorva zotlari, ilg`or texnologiyalarni yaratadigan fanlarning, fan-texnika, texnologiya rivojlanishini ta`minlaydi. Natijada moddiy-texnika resurslarining miqdori oshadi, sifati yaxshilanadi.

Bu jarayonni respublikamiz misolida ham ko`rish mumkin. Chunonchi, fan-texnikani taraqqiy ettirish yo`lidan borilayotgan O`zbekistonda qishloq xo`jaligi uchun qishloq xo`jalik mashinasozlik sanoati korxonalarida yangi, sifatli haydov, ishlov beruvchi traktorlar, paxta teradigan mashinalar, kimyo sanoatida polietilen quvurlar, plyonkalar ishlab chiqarilmoqda. Yomg`irlatib, tuproq ostidan, tomchilatib sug`orish uchun yangi samarali texnikalar barpo etilmoqda. Bu hol qishloq xo`jaligida samarali, ilg`or texnologiyalar joriy etilishini ta`minlaydi.

Fan-texnika taraqqiyoti yagona davlat siyosati asosida kechishi, bu jarayonda qatnashuvchilarning tashabbuskorligi, tadbirkorligi ham uyg`unlashishi lozim.

Fan-texnika taraqqiyotining asosiy maqsadi yangi, samarali qishloq xo`jalik texnikalarini, ekologik talablarga javob beradigan kimyoviy vositalarni, yangi navlarni, zotlarni yaratish, mavjud vositalarni takomillashtirish, mehnatning xarakterini o`zgartirib, uning unumdorligini oshirish, ishlab chiqariladigan mahsulotlar miqdorini ko`paytirish, sifatini yaxshilash, ularni qayta ishlab, iste`molchilarga etkazib berish orqali aholi, korxonalar va nihoyat, davlatning iqtisodiyotini yuksaltirishdir.

Fan-texnika taraqqiyoti qishloq xo`jaligida quyidagi yo`nalishlar bo`yicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

- yangi erlarni kompleks o`zlashtirish, zax va sho`rlangan erlarning meliorativ holatini yaxshilash, suv bilan ta`minlanish tadbirlarini amalga oshiradigan ishlab chiqarish vositalarini yaratish, takomillashtirish;

- tezpishar, kam suv talab etadigan, sifatli va serhosil urug` navlarini, sermahsul chorva zotlarini yaratish;

- qishloq xo`jalik ishlab chiqarishida amalga oshiriladigan barcha ish jarayonlarini avtomatlashtirish, elektrlashtirish, kimyolashtirish hamda mexanizatsiyalashtirishni ta`minlaydigan vositalarni yaratish, mavjudlarini takomillashtirish;

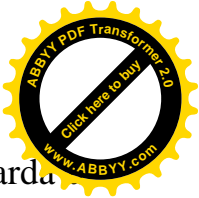
- qishloq xo`jaligiga servis xizmatlarini ko`rsatish, tarmoqda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning zarur miqdorini qayta ishlab, sifatli saqlab, iste`molchilarga vaqtida, yaxshi holatda etkazib berish qobiliyatiga ega bo`lgan tadbirkorlik sub`ektlarini shakllantirish;

- qishloq xo`jaligi iqtisodiyotining erkinlashtirilishini ta`minlovchi iqtisodiy mexanizmlarni yaratish va ularni hayotga izchillik bilan joriy etish;

- fan-texnika taraqqiyoti natijalarini qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishining barcha sohalariga o`z vaqtida joriy etish qobiliyatiga ega bo`lgan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, faoliyat ko`rsatayotganlari rag`batlantirilishini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo`lgan mexanizmlarni yaratish.

Fan-texnika taraqqiyotining shu yo`nalishlar bo`yicha amalga oshirilishi natijasida qishloq xo`jaligi uchun zarur bo`lgan moddiy-texnika resurslarini yaratish, mavjudlarini esa takomillashtirish ta`minlanadi.

Fan-texnika taraqqiyoti natijasida yaratiladigan moddiy-texnika resurslari qishloq xo`jaligida yangi, samarali texnologiya vujudga kelishi, bu jarayon rivojlantirilishini ta`minlaydi. Bu texnologiyalar ish jarayonlarining belgilangan muddatda, sifatli bajarilishiga, mehnat unumdorligi oshishiga va xarajatlar kamayishiga olib keladi. Hozirgi vaqtda paxtachilikda «Andijon texnologiyasi» yaratilib, respublikada keng ko`lamda joriy etilmoqda. Bu usulda chigit avvaldan

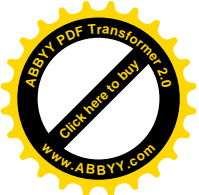

olib qo`yilgan pushtalarga respublikada ishlab chiqarilayotgan (dastlabki yillarda Xitoy respublikasidan valyutaga olib kelinar edi) plyonka ostiga ekilmoqda.

Natijada tuproq namligi va harorat saqlanib, chigitning tez unib chiqishiga erishilmoqda. Plyonkalardan foydalanish pushtada begona o`tlar paydo bo`lishini kechiktiradi. Bu hol birinchidan, yaganani, o`tlarni yo`qotish ishlarini kamaytirish, ikkinchidan, suv sarfini qisqartirish imkonini bermoqda.

Chigitni plyonka ostiga ekish natijasida paxta hosilining erta pishishi hamda uni qisqa muddatda yuqori navlarda terib olish ta`minlanmoqda. Shu tufayli Andijon viloyatida paxta hosildorligi 1999-2002 yillarda o`rtacha 32 tsentnerni tashkil etdi. Bu, respublikada eng yuqori ko`rsatkichdir. Viloyatda 1 ts. paxta etishtirish uchun 9,8 ming so`m sarflanmoqda. Bu respublikadagi bu boradagi o`rtacha ko`rsatkichdan 13,6 foizga kam. Natjalar ilg`or texnologiyaning afzalliklarini bot-bot isbotlamoqda.

Bu o`rinda ta`kidlash kerakki, yangi texnologiyani qo`llash uchun shart-sharoit yaratish, uni amalga oshirish jarayonida ayrim kamchiliklarga yo`l qo`yilmoqda. Masalan, chigit ekish seyalkalari texnologiya talablari darajasida takomillashtirilmagan. Pushtaga yopilgan plyonka vaqtida, to`liq yig`ishtirib olinmay, dalalarda qolib ketayotgani tufayli tuproqning holatiga hamda ayrim bajariladigan ishlarga salbiy ta`sir ko`rsatmoqda. Hozirgi davrda ularni bartaraf etish borasida ilmiy va amaliy ishlar olib borilmoqda va bu kabi kamchiliklar chigit plyonka ostiga ekiladigan dalalarni ekishga tayyorlash, ekish va undan keyingi amallarni bajarish jarayonida ham kuzatilmoqda. /o`zalarni sug`orishda «Isroil texnologiyasi» ham joriy etilmoqda. Bu texnologiyaning asosiy maqsadi suvni tejashga qaratilgan. Shu usuldan foydalanish natijasida 1 ga paxta maydoniga 4-5 marta kam suv berish ta`minlanadi. Gollandiyada etishtirilgan kartoshka urug`i ularning texnikalari bilan ekilib, o`simliklarga ham golland texnikalarida ishlov berilib, ularning hosili ham shu texnologiyalar bilan yig`ishtirib olindi. Bu jarayonda mahalliy tajribalardan ham keng foydalanildi. Natijada respublikada kartoshkachilik rivojlandi. Hozirgi davrda aholi iste`moli uchun chetdan kartoshka sotib olishga barham berilgan. Chorvachilik tarmoqlarida ham ilg`or texnologiyalar

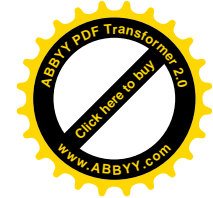
joriy etilmoqda. Ular vaqtni, mehnatni, mablag`ni tejash imkoniyatini beradi. Natijada mahsulot hajmi, mehnat unumdorligi oshishi va nihoyat, sof foyda summasi ko`payishi ta`minlamoqda. Shuning uchun samarali texnologiyalarni yaratishga, ularni hayotga tatbiq etishga doimo katta e`tibor berish lozim.

3. Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslari bilan ta`minlanganlik hamda ulardan foydalanganlik darajasini ifodalovchi ko`rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi

Qishloq xo`jalik korxonalarini moddiy-texnika resurslari bilan talab darajasida ta`minlashga doimo katta e`tibor berilmoqda. Chunki bu sarflanadigan mehnat hamda mablag` xarajatlari kamayishi, mehnat unumdorligi yuksalib, foyda summasi ko`payishi uchun imkoniyat yaratadi. Shunday ekan, qishloq xo`jalik korxonalarining moddiy-texnika vositalari bilan ta`minlanish va bu vositalardan foydalanish jarayonini va bu boradagi o`zgarishlarni bilish talab etiladi. Buning uchun bir qancha ko`rsatkichlardan foydalanish mumkin. Eng avvalo, bu boradagi asosiy ko`rsatkich – jamoa, shirkat hamda qo`shma va davlat korxonalarining, hissadorlik jamiyatlarining moddiy-texnika resurslari bilan ta`minlanganlik darajasini aniqlash kerak. Ma`lumki, xo`jalik o`z faoliyatida amalga oshiradigan ishlarni tez va sifatli bajarishga intiladi, bu jarayonda texnika vositalari o`rtasida mutanosiblikni ta`minlashga alohida e`tibor beradi. Sababi – traktorlar ko`p, ularga tirkaladigan mexanizmlar kam yoki aksi bo`lsa, kutilgan samaraga erishib bo`lmaydi. Chorva hayvonlari ko`p bo`lib, em-xashak kam bo`lishi ham foydasizdir. Demak, korxonalar samarali muvozanatdagi moddiy-texnika resurslari bilan talab darajasida ta`minlangan bo`lishlari kerak. Uning darajasini quyidagi formula yordamida aniqlash lozim:

$$MTR_{TDq} = \frac{(E_k + (A\Phi_k - Ac) + A\Phi_k + B\Gamma_k)}{KXe};$$

Bunda: MTR_{TD} – moddiy-texnika resurslari bilan ta`minlanganlik darajasi, so`m;

ek - qishloq xo`jalik erlarining qiymati (so`mda);

Afk - asosiy vositalarning o`rtacha yillik qiymati (so`mda);

As – asosiy vositalarning o`rtacha yillik eskirish summasi (so`mda);

AF_K – aylanma vositalarning o`rtacha yillik summasi (so`mda);

BGk- bog`lar, tokzorlarning o`rtacha yillik summasi (so`mda).

Bu ko`rsatkich yordamida har bir xo`jalik ixtiyoridagi foydalanilayotgan 1 ga qishloq xo`jalik eriga yoki ekin maydoniga qancha so`mlik moddiy-texnika resurslari to`g`ri kelayotganligi aniqlanadi. Uning miqdori talab, ya`ni me`yor darajasida bo`lishi kerak. Bu umumiy ko`rsatkich maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda boshqa aniq ko`rsatkichlar yordamida yanada aniqlashtiriladi.

Jumladan, xo`jalikning ta`minlanganlik darajasini, masalan, asosiy va aylanma fondlar yoki haydov, chopiq traktorlari bilan ta`minlanganlik darajasini shu ko`rsatkich tarkibidagi boshqa ko`rsatkichlar bo`yicha ham alohida-alohida aniqlash mumkin. Ular ushbu ma`ruzalar matnining 7-bobida batafsil yoritilgan.

Masalan, korxonalarining energetik resurslar bilan ta`minlanganlik darajasi. Uning miqdori xo`jalikdagi jami energetik resurslar miqdorini (ot kuchi hisobida) foydalanilayotgan qishloq xo`jalik erlari yoki ekin maydoniga taqsimlanib aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$E_{rtq} = \frac{\partial P_K}{\partial M (KX_e)}$$

Bunda: ER_k - jami energetik resurslar quvvati (ot kuchida);

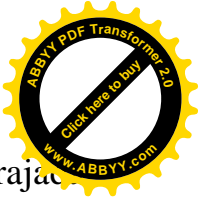
E_m (KX_e) – jami ekin maydoni (qishloq xo`jalik erlari).

Uning miqdori ham me`yor darajasida bo`lishi maqsadga muvofiqdir.

Mehnatning energetik resurslar bilan qurollanganlik darajasi. U yuqorida ta`kidlangan jami energetik resurslar miqdorini (ot kuchida) mehnat qilgan kishilarning o`rtacha yillik miqdoriga (kishilar) taqsimlab aniqlanadi. Bunda ushbu tenglikdan foydalanish mumkin:

$$E_{rkq} = \frac{\partial P_K}{M_p}$$

Bunda: M_r –ishlagan mehnat resurslarining o`rtacha yillik soni (kishi).

Bu ko`rsatkichlar korxonada bajariladigan barcha ishlarning qay darajada mexanizatsiyalashayotganligini yoki avtomatlashayotganlik holatini o`rganishga yordam beradi. Lekin ularning miqdori, yuqorida qayd etganimizdek, belgilangan me`yor darajasida bo`lishi maqsadga muvofiqdir. Shunday ekan, ishlab chiqarish jarayonlarining mexanizatsiyalashganlik darajasini ham aniqlash lozim. Buning uchun traktor, mexanizmlar, mashinalar yordamida bajarilgan jami ish (etalon gektarda) miqdori korxonada bo`yicha bajarilgan jami ishlar hajmiga (etalon ga) taqsimlanadi. U quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$M_{dq} \frac{M_u}{\mathcal{K}_u} \times 100\%$$

Bunda:

M_d - ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashganlik darajasi, foizda;

M_i - mashina, traktorlar mexanizmlar yordamida bajarilgan ish (et.ga);

J_i - jami bajarilgan ish miqdori (et.ga).

Bu ko`rsatkich jami hamda ayrim ish, ekin turlari bo`yicha ham aniqlanishi mumkin. Masalan, ekinlarni ekish, ularga ishlov berish, hosilini yig`ishtirib olish bo`yicha. Chorvachilikda esa sigirlarni sog`ish, chorva hayvonlarini sug`orish, ularga em berish va boshqa ish turlari bo`yicha. Sigirlarni sog`ish jarayonining mexanizatsiyalashtirilganlik darajasini aniqlash uchun mashina, agregatlar yordamida sog`ilgan sigirlar bosh sonini jami sog`ilgan sigirlar bosh soniga taqsimlab, 100 ga ko`paytirish lozim... Bu ko`rsatkichlar 100 foizdan yuqori bo`lmasligi shart.

Yangi texnikalardan, texnologiyalardan foydalanish natijasida mehnat, mablag` xarajatlari tejalishi ta`minlanadi. Uning darajasini aniqlash uchun yangi texnika, texnologiya joriy etilmasdan avval qilingan xarajatlardan ular joriy etilganidan so`ng qilingan xarajatlar miqdori, summasi ayrilib, aniqlangan raqam dastlabki xarajatlarga taqsimlanadi va 100 foizga ko`paytiriladi. Ularni quyidagi formulalar yordamida aniqlash mumkin:

$$X_{tq} \frac{X_1 - X_2}{X_1} * 100\%$$

Bunda:

X_1 - yangi texnika, texnologiya joriy etilmasdan oldingi xarajatlar (so`m);

X_2 - yangi texnika, texnologiya joriy etilgandan so`nggi xarajatlar (so`m).

Yuqorida ta`kidlangan ko`rsatkichlar bilan birgalikda xo`jaliklardagi mavjud moddiy-texnika resurslaridan foydalanish darajasi va samaradorligi ham aniqlanadi. Buning uchun avvalo, mashina-traktor hamda avtomashinalar parkidan foydalanish koeffitsienti aniqlanadi. Buni hisoblash uchun xo`jalikda foydalanilgan mashina-traktorlar miqdorini unda mavjud bo`lgan mashina-traktorlar miqdoriga taqsimlash lozim. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$MTPF_k \text{ q } \frac{\Phi_c}{M_c},$$

Bunda:

$MTPF_k$ – mashina-traktor parkidan foydalanish koeffitsienti.

F_s - foydalanilgan mashina-traktorlarning soni (dona).

M_s - mavjud bo`lgan mashina-traktorlarning soni (dona).

Mashina-traktorlar hamda kombaynlarning ishlab chiqarish jarayonida qatnashganlik darajasi ham aniqlanadi. Uni jami ishlagan mashina kunlari sonini ishlagan mashinalar soniga taqsimlash natijasida aniqlanadi. Buning uchun quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$\bar{M}_k \text{ q } \frac{\sum M_k}{M_c}; \bar{T}_k \text{ q } \frac{\sum T_k}{T_c}; \bar{K}_k \text{ q } \frac{\sum K_k}{K_c}.$$

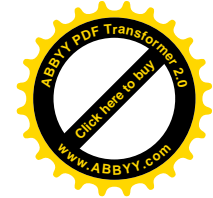
Bunda:

$\bar{M}_k$ - bitta mashinaning 1 oyda, mavsumda, yilda ishlagan (qatnashgan) o`rtacha kuni;

$\sum M_k$ - jami ishlagan mashina kunlari;

$\sum T_k$ - jami ishlagan traktor kunlari;

$\sum K_k$ - kombaynlarning ishlagan jami kunlari;

Ms-ishlagan mashinalari soni;

Ts-traktorlar;

Ks-kombaynlar soni.

Bu ko`rsatkich yordamida xo`jalikda 1 traktor, kombayn yoki mashina yil davomida necha mashina-kun ishlaganligi aniqlanadi. Bu ko`rsatkichning miqdori yuqoriga intilishi qonuniy hisoblanadi.

Shu bilan birgalikda o`rtacha va alohida har bir mashina-traktordan, yuk mashinasidan, don kombayni, paxta teruvchi mashinadan foydalanish darajasi ham aniqlanadi. Uni aniqlash uchun mashinalar (t/km), traktorlar (et.ga), kombaynlar (gektar, tonna) yordamida alohida-alohida jami bajarilgan ish hajmini shu ishlarni bajarishda qatnashgan, yuqorida ko`rsatilgan texnikalarning o`rtacha soniga taqsimlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$TMK_I q \frac{Tu}{Tc}; \frac{Mu}{Mc}; \frac{Ku}{Kc},$$

Bunda:

TMK_I – traktor, mashinalarning o`rtacha bajargan ishi (1 smenada, 1 kunda, mavsumda, 1 yilda etalon gektarda, tonna/km, tonnada, gektarda).

$\sum Ti, Mi, Ki$ – traktorlar, mashinalar, kombaynlar yordamida bajarilgan jami ish hajmi (etalon gektarda, tonna-kilometrda, tonnada);

$\sum Ts, Ms, Ks$ – shu ishlarni bajarishda qatnashgan traktorlar, mashinalar, kombaynlarning o`rtacha soni (dona).

Bu ko`rsatkichlar yordamida, masalan, 1 ta traktor ma`lum muddatda bajargan ish miqdori aniqlanadi. Uning miqdori yuqori bo`lgani yaxshi.

Moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligi ham aniqlanadi. Masalan, 1 et. gektarning, 1 tonna km, 1 kilovat soatning tannarxi isbotlanadi. Ular quyidagi formulalar yordamida aniqlanadi:

$$EGtnq \frac{\sum Mx}{\sum \mathcal{E}T_{2a}}; \text{Bunda: } EGtn-1 \text{ etalon ga. tannarxi (so`mda);}$$

$\sum Mx$ – mexanizatsiya yordamida bajarilgan ishlarga qilingan jami xarajat (ming sum);

$\sum \partial T_{za}$ -jami bajarilgan ish hajmi (etalon ga).

Yangi texnika-texnologiyalarga qilingan investitsiyalarning samaradorligi ham aniqlanadi. Buning uchun ularni joriy etish tufayli tejalgan xarajatlar natijasida qo`shimcha olingan sof daromad summasini ularga qilingan investitsiyalar summasiga taqsimlash lozim.

Yuqorida ko`rsatilgan ko`rsatkichlar holatini aniqlab, moddiy-texnika resurslari holati, darajasi, samaradorligi aniqlanib, chuqur tahlil qilinadi. Natijada ularga ta`sir etgan omillar aniqlanib, kelajakda ularni yaxshilash chora-tadbirlari belgilanadi.

4. Bozor iqtisodi sharoitida qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirish, bunday vositalar bozori, texnika taraqqiyotini joriy etish, ulardan samarali foydalanish

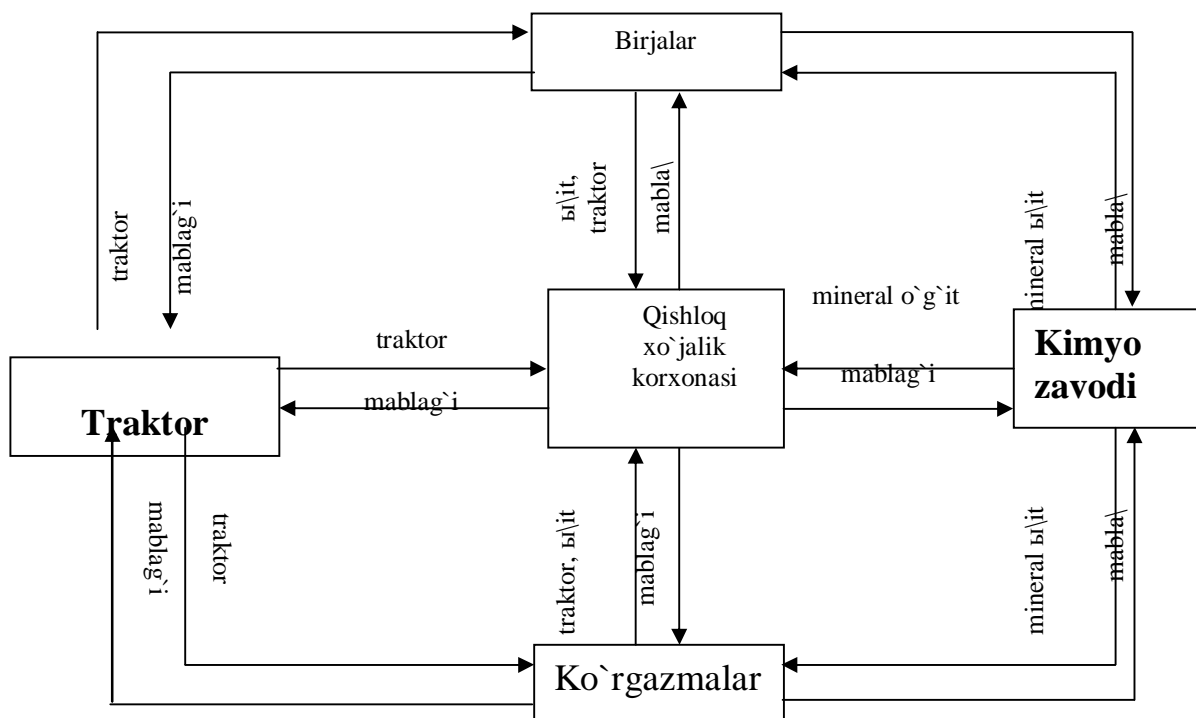
Qishloq xo`jaligini rivojlantirish uchun uning moddiy-texnika bazasini talab darajasida shakllantirish lozim. Bu masalaga bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning o`zi katta e`tibor berishi kerak. Chunki korxonalar mustaqil faoliyat yuritadilar.

Demak, barcha korxonalar o`zlariga kerak bo`lgan moddiy-texnika resurslarini sotib olishlari, ta`mirlab, butlashlari, yig`ishlari hamda qurishlari mumkin. Masalan, bino-inshootlarni o`zlari qurishlari yoki pudratchilarga berishlari, mashina, traktor, kombaynlarni o`zlarida yoki ixtisoslashgan korxonalarda yig`ib, ta`mirlab olishlari mumkin. Yangi qishloq xo`jalik texnikalarini kimyoviy vositalarni, yoqilg`ilarni, ozuqalarni esa ularni ishlab chiqaruvchi korxonalardan bevosita o`zlari hamda birjalar, auktsionlar yordamida zavodlardan sotib olishlari mumkin (4-chizma).

4-chizma

Qishloq xo`jaligidagi ayrim moddiy-texnika resurslari bozori

Xo`jaliklar moddiy-texnika resurslari bazasini mustahkamlashda samarali yo`llardan, usullardan foydalanishlari, kamroq xarajat qilib, ko`proq foyda olishga intilishlari kerak.

Lekin bozor iqtisodiyotiga o`tish davrida xo`jaliklarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda ayrim salbiy holatlar sodir bo`lmoqda. Ma`lumki, markazdan ma`muriy usulda rejali boshqarilgan iqtisodiyot sharoitida barcha moddiy-texnika resurslari sovxozlarga, kolxozlarga asosan markazlashtirilgan holda bepul berilgan. Ularning qiymatlari qishloq xo`jalik mahsulotlarining baholari: soliqlar, subsidiya, dotatsiya va boshqa mexanizmlar yordamida undirib olingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida esa bu masala asosan xo`jaliklarning mablag`lari evaziga amalga oshirilmoqda. Xo`jaliklarning mablag`lari esa etmaydi. Sababi – bir tomondan, sanoat mahsulotlarining bahosi qishloq xo`jalik mahsulotlarining baholaridan juda katta farq qilmoqda, ikkinchi tomondan, qishloq xo`jalik korxonalarini sotayotgan mahsulotlarining haqini o`z vaqtida olmayotirlar. Bunday holatga chek qo`yish uchun respublika hukumati tomonidan sezilarli yordam berilmoqda. Bu yordam transh,

investitsiya, kredit shakllarida amalga oshirilib, ular hisobidan qishloq xo'jaligi korxonalarining modiy-texnika resurslari shakllantirilmoqda.

Qishloq va suv xo'jaligi vazirligining ma'lumotlari bo'yicha, tarmoqda traktorlarning, kombaynlarning, yuk mashinalarining umumiy soni so'nggi yillarda kamayib bormoqda. 1996 yilda tarmoqdagi jami traktorlarning umumiy miqdori 152,2 mingta bo'lgan bo'lsa, 2001 yilning boshiga kelib 113,1 mingtani tashkil etgan yoki shu yillar ichida 25,7 foizga kamaygan. Traktorlar keskin kamayishining sababi shundaki, ular ishga yaroqsiz bo'lib qolgani uchun ishlab chiqarishdan chiqarilgan. Darhaqiqat, shu yillar ichida mavjud traktorlarning ishga yaroqlilik darajasi ham pasaygan. Agarda 1996 yilda barcha traktorlarning 72 foizi ishlatishga tayyor bo'lgan bo'lsa, 2000 yilda bu boradagi ko'rsatkich 70,9 foizni tashkil etgan (10-jadval). Demak, jami traktor parkidan foydalanish koeffitsienti 1996 yilda 0,72 dan oshmagan, 2000 yilda esa uning darajasi pasayib, 0,71 ni tashkil etgan.

Respublika viloyatlari bo'yicha jami traktorlar soni va ularning ishga yaroqliligi

	1996 y.			1997 y.			1998 y.			1999 y.			2000 y.		
	mavjud	tayyor	foiz	mavjud	tayyor	foiz	mavjud	tayyor	foiz	mavjud	tayyor	foiz	mavjud	tayyor	foiz
Korakalpo-g'iston	15888	9160	58	15064	7837	52	13786	6593	48	12181	6314	51,8	11329	6119	54,0
Andijon	10917	8185	75	10288	6921	67	9523	6812	72	9068	7100	78,3	8511	7292	85,7
Buxoro	11605	8866	76	10706	8137	76	10366	7622	74	9221	7099	77,0	8638	6470	74,9
Jizzax	8450	5005	59	7726	4376	57	5229	3545	68	5398	3754	69,5	5261	3298	62,7
Qashqadar	19363	13826	71	17628	11750	67	15219	9945	65	14548	10044	69,0	13695	9214	67,3
Navoiy	4894	3757	77	4747	3521	74	4373	3358	77	4183	3322	79,4	4057	3104	76,5
Namanga	8974	6967	78	8839	6320	72	8499	6090	72	7907	5925	74,9	7693	5629	73,2
Samarqan	16351	12039	74	14964	10879	73	133351	9910	74	12633	9085	71,9	11237	8342	74,2
Surxondar	12414	9685	78	13498	9624	71	11810	8509	72	10986	8637	78,6	10938	8164	74,6
Sirdaryo	7693	4542	59	8006	4977	62	6137	3944	64	5403	3525	65,2	4931	3391	68,8
Toshkent	11388	7378	65	10133	6488	64	8699	5515	63	7695	5239	68,1	73345	5205	70,9
Farg'ona	13199	11113	84	12437	9292	75	11965	8904	74	10958	8266	75,4	10481	7873	75,1
Xorazm	11019	9038	82	10835	8397	77	10028	7506	75	9537	7081	74,2	8964	6086	67,9
Jami	15215	109561	72	144871	98519	68	12895	88153	68	119718	85391	71,3	113080	80187	70,9

*Respublika Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

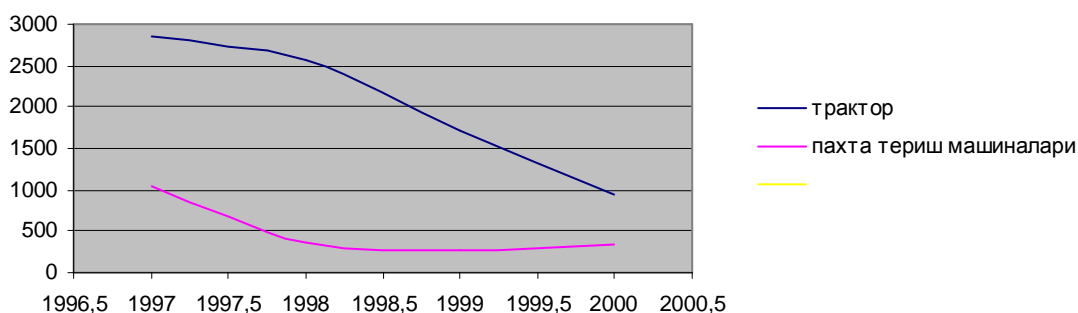

Shu yillar ichida paxta terish kombaynlari 15,1 mingtadan 12,8 mingtaga kamayib, 2,3 mingtani tashkil etgan yoki 6,6 marta qisqargan. /alla kombaynlari esa 30,4 foizga kamayib, 2001 yilning boshiga 6950 donani tashkil qilgan. Qishloq xo`jalik mexanizmlaridan kul`tivatorlar soni 1996-2000 yillar mobaynida 19,7 foizga, traktor kultivatorlari – 28,7 foizga, mineral o`g`it sepgichlar esa 47,8 foizga qisqargan (1-diagramma). Respublika qishloq xo`jaligidagi mashinalar, traktorlar hamda mexanizmlar soni quyidagi sabablar ta`sirida qisqargan:

- jismoniy hamda ma`naviy eskirganligi sababli hisobdan chiqarilgan;
- ortiqcha hisoblangan ayrim qishloq xo`jalik texnikalari talabgorlarga sotilgan, foydalanish uchun ijaraga berilgan;
- xo`jaliklarning mablag`lari etishmasligi sababli yangi, serunum texnikalar sotib olishning kamligi.

Lekin yuqoridagilarga asoslangan holda qishloq xo`jaligidagi mashina, traktorlar, mexanizmlarning soni faqatgina kamayishga yuz tutgan, deb xulosa chiqarish unchalik to`g`ri bulmaydi. Chunki xo`jaliklar bozor iqtisodiyoti sharoitida ularni tanlash imkoniyatlariga ega. Shuning uchun so`nggi yillarda fan-texnika taraqqiyoti natijasida baquvvat, serunum, samarali texnikalarni ma`lum miqdorda sotib olmoqdalar. Chunonchi, «T-28x4», «Magnum» traktorlarini, «Keys» kombaynlarni sotib olmoqdalar. Bu jarayonda davlatning ko`magi katta. Bu 1-diagramma diagrammada o`z ifodasini topgan:

Respublika qishloq xo`jaligidagi ayrim moddiy-texnika resurslarining o`zgarishi

Yuqoridagi o'zgarishlar natijasida qishloq xo'jalik texnikalariga to'g' keladigan maydon, ya'ni bajariladigan ish hajmi oshdi. Agarda 1996 yilda 1 ta haydov traktoriga 157,5 ga haydaladigan er to'g'ri kelgan bo'lsa, 2000 yilga kelib uning miqdori 84,1 foizga oshib, 290 gektarni tashkil etgan. Shu yillar ichida g'alla va paxta kombaynlariga to'g'ri keladigan maydon ham ko'paygan. Jumladan 1 ta g'alla kombayniga to'g'ri keladigan maydon 33,3 foizga oshgan. Ish hajmining shu tarzda ko'payishi mashina, traktor va kombaynlarning ishlab chiqarish jarayonida qatnashish darajasi oshishini ta'minladi. Bu ko'rsatkichlar iqtisodiyoti rivojlangan davlatlardagiga nisbatan ancha yuqori bo'lgan (11-jadval).

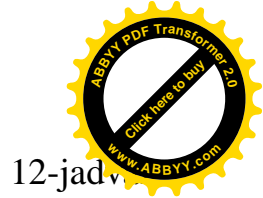
11-jadval

Ayrim davlatlarning texnika bilan ta'minlanganligi

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	AQSh	Angliya	Germaniya	Rossiya
Traktor parki	ming dona	4750	500	1530	1065
1 traktorga to'g'ri keladigan ga haydaladigan maydon		28	13	8	122
G'alla yig'adigan g'ildirakli kombaynlar soni	ming dona	667	48	156	273
G'alla yig'adigan 1 ta kombaynga to'g'ri keladigan g'alla maydoni	ga	52	77	40	220

Izoh: ma'lumotlar Rossiya bo'yicha 1996 yil 1,06 ga qolgan davlatlarniki 1993 yildagi.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash maqsadida kimyoviy vositalarni, jumladan, mineral o'g'itlarni sotib olishga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki ular tuproq unumdorligini oshirib, ekinlar hosildorligi yuksalishini, yovvoyi o'tlar hamda zararkunandalarni ozaytirib, mehnat va mablag' sarflari kamayishini, mahsulot sifati yaxshilanishini ta'minlaydi. Shularni e'tiborga olgan holda so'nggi yillarda (1995-2000 y.) azotli o'g'itlarni sotib olish respublika bo'yicha 19,6 foizga ko'paygan, lekin fosforli o'g'itlar sotib olish 7 foizga kamaygan, shuningdek, kaliyli o'g'itlar sotib olish ham qisqargan (12-jadval).

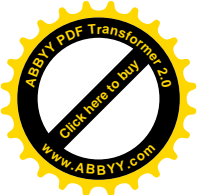

**1995-2000 yillarda qishloq xo'jaligiga etkazib
berilgan mineral o'g'itlar***

Viloyatlar	Azotli							Fosforli						
	o`rt. ehiti yoj.	Amalda						o`rt. ehiti yoj.	Amalda					
		1995	1996	1997	1998	1999	2000		1995	1996	1997	1998	1999	2000
Qoraqalpo g`iston R.	73,5	43,3	39,1	72,1	56,7	49	47,8	49,1	5,4	3,7	19,8	6,8	10,8	5,5
Andijon	65,3	34,7	38,9	57,3	51	47,3	47	47,4	10,1	9,2	17,3	11,2	14,2	11,4
Buxoro	59	36,5	47,6	55,2	51,6	46,7	45,3	39,3	4,6	8,4	13,2	6,9	11,5	10,2
Jizzax	53	34,5	27,5	42,4	40,9	38,8	38,3	39,5	8,8	3,6	13,5	6,3	9,9	6,4
Qashqadaryo	75,4	38,6	55,6	73,6	63,6	56,6	54	56,4	10,3	13,4	19,6	10,5	15,9	10,9
Navoiy	21,5	14,8	15,8	19,1	20,8	20,6	15,4	16,7	8,6	2,7	5,7	2,3	4,5	4
Namangan	56,1	31,4	43,7	53	47,6	41,8	40,8	39,1	8,9	7,5	14,6	9,8	12	10,3
Samarqand	56,2	26,8	44,3	39,1	52,6	43,6	41,5	48,9	6,7	10,5	16,3	9,4	12	9,3
Sirdaryo	54,1	31,9	32,7	43,2	41,5	39,6	39	42,5	10,1	9	14,9	6,9	10,9	7,1
Toshkent	63,5	33,6	38,1	54,4	50,8	45,4	44	49,1	11,9	12,4	16	10,3	12,5	9,2
Fargona	72,4	41,7	51,9	67,7	60,4	47,2	48,3	50,6	11,1	11,1	18,2	11,8	14	12,6
Xorazm	55,8	54,3	60,5	66,2	62,4	47,8	43	36	14,5	15,2	16,6	8,7	11,3	6,6
Dehqon fermer x.	55					10,8								
Jami	820	460,7	540,2	705,4	666,4	571,9	551	590	118,9	111,7	199	109,8	152,4	110,6

*Respublika qishloq va suv xo'jaligi vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Bu o'rinda ta'kidlash kerakki, qishloq xo'jalik korxonalarining mashina, traktor, mexanizmlarga bo'lgan talablari ham to'liq qondirilgani yo'q. Bu muammoni hal etish uchun mashina, traktor va mexanizmlarni qishloq xo'jalik korxonalarining talabini qondiradigan darajada sotib olish zarur. Buning uchun ularni qaysi manbalar hisobidan, qaerlardan, qanday yo'llar bilan, qanday tartibda olish mumkinligini ham bilish kerak. Qishloq xo'jaligi korxonalarini o'z mablag'lari hamda chetdan jalb etilgan sarmoyalar hisobidan moddiy-texnika resurslarining ayrimlarini qurishlari, ta'mirlashlari, ba'zilarini sotib olishlari, ijaraga olishlari, ayrimlarini esa parvarish qilib, barpo etishlari mumkin. O'tish davrining hozirgi bosqichida korxonalar mablag'larining kamligi, ularning bir me'yorda

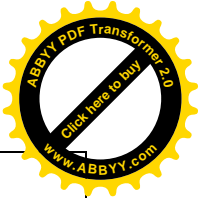
shakllanmayotganligi hamda sanoatda yaratilayotgan moddiy-texnika resurslarini baholarining yuqori sur`atlar bilan o`shishi tarmoqdagi moddiy-texnika resurslarini shakllantirishga salbiy ta`sir ko`rsatmoqda. Natijada qishloq xo`jaligida qo`l mehnati xarajatlari oshib bormoqda. Bu masalalarni ijobiy hal qilish qishloq xo`jaligida lizing krediti rivojlantirilishi, bu esa qishloqda lizing bilan shug`ullanuvchi firma, kompaniyalar soni ko`paytirilishini, ularning faoliyatlari rivojlantirilishini talab etadi. Lizing bilan shug`ullanuvchi tashkilotlar o`z mablag`lariga qishloq xo`jaligi korxonalarini uchun zarur bo`lgan texnikalarni, bino-inshoatlarni hamda boshqa asosiy vositalarni ijaraga beruvchilardan olib berishlari mumkin. Bunday xizmatlari uchun ular qishloq xo`jaligi korxonalaridan lizing foizlarini oladilar.

Lizing tashkilotlari lizing krediti foizlarini to`lash muddatlarini kechiktirishi hamda cho`zishi mumkin. Lizing kreditlarini, xizmatlarini amalga oshirishda uch tomon – asosiy vositalarni ijaraga beruvchi korxonalar, lizing tashkilotlari hamda ijaraga oluvchi qishloq xo`jalik korxonalarini qatnashadilar. Qishloq xo`jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirishda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy mexanizmlar, masalan, davlat, mahalliy byudjetdan ajratilayotgan mablag`lar, imtiyozli kreditlash tizimini va boshqalarning ko`lamini kelajakda kengaytirish talab etiladi.

Qishloq xo`jaligi moddiy-texnika resurslari tarkibida chorva hayvonlarining ham salmog`i ulkan. Ularning turlari, bosh soni qishloq xo`jalik korxonalarining joylashishi hamda ixtisoslashidan kelib chiqqan holda farq qiladi. Ma`lumki, qishloq xo`jalik korxonalarini asosan paxtachilik va g`allachilikka ixtisoslashganligi uchun ayrimlari shaharlarga yaqin joylashgan. Shuning uchun xo`jaliklarda asosan qoramolchilik mavjud. boshqa turdagi chorva hayvonlari esa xo`jaliklarda ichki talabni qondirish maqsadida saqlanadi. Ularning bosh soni xo`jaliklarda 1996-2000 yillar mobaynida kamayib borgan (13-jadval).

13-jadval

Respublika viloyatlari qishloq xo`jalik korxonalarida qoramol bosh sonining o`zgarishi*

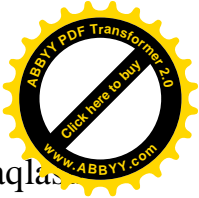
Viloyatlar	Qishloq xo`jalik korxonalarida				
	1996	1997	1998	1999	2000
Qoraqalpog`iston R.	109,6	107,4	96,4	91	92
Andijon	95,1	86,6	80,2	74	70
Buxoro	76,4	65	56,5	49	45
Jizzax	51,8	35,7	28,5	26	23
Qashqadaryo	124	106,7	100,7	97	91
Navoiy	27	24	21,3	20	20
Namangan	84,9	72,8	62,9	58	55
Samarqand	95,2	73,7	71,1	66	60
Surxondaryo	77,2	67,6	61,4	56	55
Toshkent	106,6	92,6	81,4	82	82
Farg`ona	109,6	91,3	74,9	71	65
Xorazm	97,1	93	90,1	85	68
Jami	1095,6	948,9	845,7	794	743

*Respublika Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi ma`lumotlari asosida tuzilgan.

Agarda 1996 yilda qoramol 1095,6 ming boshni tashkil etgan bo`lsa, 1997 yilda ular 13,4 foizga, 1998 yilda-22,8 foizga 1999 yilda-27,5 foizga, 2000 yilga kelib, 32,2 foizga kamaygan. Bu hol quyidagi sabablar ta`sirida sodir bo`ldi: chorvachilikda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonida ayrim kamchiliklarning mavjudligi. Chunki Vazirlar Mahkamasining 1993 yilda e`lon qilingan «Chorva fermalarini xususiylashtirish to`g`risida» gi qaroriga binoan chorvachilik fermalarini xususiylashtirish tez sur`atlarda boshlandi. Uning samarali amalga oshirilishini ta`minlash maqsadida davlat tomonidan imtiyozli kreditlar berish ham yo`lga qo`yildi.

Lekin bu islohot ko`zlagan samarani bermadi. Chunki chorva mollarini xususiylashtirishda ularni em-xashak bilan ta`minlaydigan er maydonlari ijaraga berilmadi. Natijada chorvachilikning em-xashak bazasi mustahkamlanmadi. Shu

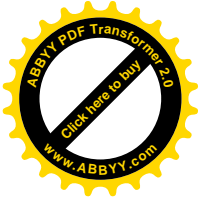
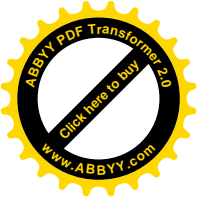

bilan birga xususiylashtirilayotgan chorva hayvonlarining bosh sonini saqlash masalasi ham to'liq xal etilmagan edi. Ozuqa bazasi talab darajasida bo'lmaganligi sababli chorva hayvonlarini xususiylashtirib olganlar zotli hayvonlarni sota boshlashdi. Bunday holni bartaraf etish maqsadida hozirgi davrda chorvachilikda iqtisodiy islohotlar chuqurlashtirilmoqda.

Qishloq xo'jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini yaratish bilan birgalikda ulardan to'liq va samarali foydalanishga erishish lozim. Demak, tarmoq korxonalarida ulardan foydalanilayotganlik darajasini aniqlash maqsadga muvofiq. Buning uchun yuqorida ta'kidlangan ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Lekin o'tish davrining hozirgi bosqichida ulardan foydalanish talab darajasida emas. Chunki mashina, traktor, kombaynlarning ishga yaroqlilik holati yuqori darajada emas. Jami traktorlarning ishga yaroqlilik darajasi 1996-2001 yillar mobaynida 68-72 foizdan, paxta terish mashinalarining tayyorgarlik holati esa 25-36 foizdan, g'alla kombaynlariniki 30-33 foizdan oshgani yo'q. Bunday holat mashina, traktor hamda kombaynlarning ishga yaroqliligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan butlovchi vositalar etishmasligi, ularni sotib olish uchun esa moliyaviy resurslar kamligi tufayli sodir bo'lmoqda.

Qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan texnikalarning yuqoridagi holati ishlab chiqarish jarayonlari kompleks mexanizatsiyalashtirilishiga imkon bermayotir. Natijada paxta terish jarayoni 30 foiz atrofida, sigirlarni sog'ish 25 foiz atrofida mexanizatsiyalashtirilgan. Oqibatda tarmoqda ishlab chiqarilayotgan ko'pchilik mahsulotlarning tannarxi yuqori, mehnat unumdorligi past. Bunday holga chek qo'yish maqsadida respublika hukumati katta ishlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, tumanlarda ixtisoslashgan xo'jalik hisobidagi mashina-traktor parklari, ularni ta'mirlash korxonalari tashkil etilmoqda. Shu tarzda qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatish tizimi yaratilmoqda.

Qisqacha xulosalar

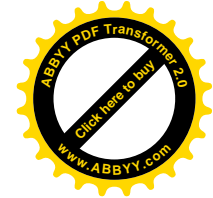
Qishloq xo`jaligini rivojlantirishda, uning samaradorligini yuksaltirishda moddiy-texnika resurslarining, fan-texnika taraqqiyotining hamda ilg`or texnologiyalarning ahamiyati beqiyos. Ularsiz qishloq xo`jaligida ko`zlangan natijaga erishib bo`lmaydi.

Fan-texnika taraqqiyoti natijasida moddiy-texnika resurslarining yangi, unumli, chidamli, sifatli turlari yaratiladi. Ulardan oqilona foydalanish tufayli yangi, samarali texnologiyalar qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishiga joriy etiladi. Ulardan foydalanish darajasini, samaradorligini tegishli ko`rsatkichlar tizimi yordamda aniqlash lozim.

Tarmoqda moddiy-texnika resurslaridan foydalanishning hozirgi darajasi, samaradorligi talabga to`liq javob bermaydi. Chunki ular o`rtasidagi mutanosiblikka hozircha erishilgani yo`q. Xo`jaliklarning ular bilan ta`minlanganlik darajasi pastroq, texnika resurslarining ishga yaroqliligi ham talab darajasida emas, bunday vositalar erkin baholarining o`shish darajasi yuqori.

Ilg`or, samarali texnologiyalar qishloq xo`jaligining hamma sohalarida barcha omillarni e`tiborga olgan holda joriy etilishi lozim. Moddiy-texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti mahsuli bo`lgan vositalar hamda ilg`or texnologiyalar bozorini rivojlantirish zarur.

Kelajakda tarmoqning moddiy-texnika resurslaridan foydalanish darajasini hamda iqtisodiy samaradorligini yuksaltirish uchun barcha chora-tadbirlarni vaqtida, sifatli amalga oshirish zarur.

Asosiy adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «Lizing faoliyatini rivojlantirishni yanada rag`batlantirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi 2002 yil 28 avgustdagi Farmoni, Xalq so`zi, 2002 yil 30 avgust
2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qishloq xo`jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo`nalishlari to`g`risida»gi Farmoni. «Xalq so`zi», 2003 yil 25 mart.
3. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 27 oktyabrdagi «2004-2006 yillarda fermer xo`jaliklarini rivojlantirish kontseptsiyasi to`g`risida»gi Farmoni, «Xalq so`zi», 2003 yil 28 oktyabr
4. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 4 noyabrdagi «2005-2007 yillarda fermer xo`jaliklarini jadal rivojlantirishga qaratilgan takliflar tayyorlash bo`yicha maxsus komissiya tuzish to`g`risida»gi Farmoni, «Xalq so`zi», 2004 yil 5 noyabr
5. Z.M. Il`ina, I.V.Mirovitskaya, «Ro`nki sel`skoxozyaystvennogo so`r`ya i prodovol`stviya», Minsk, BGEU, 2001
6. L.N. Ivanov, A.L. Ivanov, «Metodo` prinyatiya resheniy biznes – plana» - M.: Prior - izdat, 2004
7. V.V. Kovalev, «Praktikum po finansovomu menedjmentu. Konspekt lektsiy s zadachami», - M: Finanso` i statistika, 2004
8. N.A. Kolensnikovoy, A.D. Mironova, «Biznes–plan. Metodicheskie materialo`», - M.: Finanso` i statistika, 2004
9. M.I. Lehenko, «Osnovo` lizinga: Uchebnoe posobie», - M.: Finanso` i statistika, 2004
10. I. Minakov, «Ekonomika sel`skoxozyaystvennogo predpriyatiya», Uchebnik, M.: Kolos, 2004.